

Ἄδυνατῶν ὁ Δημόκριτος ὅπως προβῆ περαιτέρω τῶν ἀφηρημέ-
νων τούτων ἀρχῶν τῶν ἀτόμων καὶ τοῦ κενοῦ, ἐπόμενον ἦτο νὰ ἀ-
ποπλανηθῆ εἰς ἀλλοκότους ὑποθέσεις ἀποπειρώμενος ὅπως ἐπὶ τοι-
ούτων σαθρῶν βάσεων ἀνεγείρῃ τὴν κατασκευὴν τοῦ κόσμου. Τὰ ἄτο-
μα, λέγει, ἔνεκα τῆς ἀμοιβαίας αὐτῶν ἀντιστάσεως καὶ ἀπωθήσεως,
τῆς ἀλληλοτυπίας καὶ ἀντιτυπίας κινοῦνται ὑπὸ δίνης (φέρεισθαι ἐν
τῷ ὄλω δινουμένας τὰς ἀτόμους Δ. Λ. ΙΧ, 44. ὡς ἔλεγον οἱ περὶ Δη-
μόκριτον, κατ' ἀνάγκην καὶ ὑπὸ δίνης κινεῖται ὁ κόσμος. (Σεξ. Ἐμ-
πειρ. ΙΧ, 113), καὶ ἐπειδὴ τὸ ὅμοιον ἔλκει τὸ ὅμοιον τῇ τούτων (τῶν
πρώτων μεγεθῶν ἢ ἀτόμων) συμπλοκῇ καὶ περιπλέξει πάντα γεννῶν-
ται (Ἄρ. περὶ Οὐρ. 111. 4). Ἀλλὰ διὰ τοῦ μέσου τούτου δὲν ἐξηγεῖ-
ται ἡ αἰδῖος κίνησις, ἀλλ' ὑποτίθεται ὡς γεγονός (περὶ δὲ κινήσεως
ὄθεν καὶ πῶς ὑπάρχει τοῖς οὐσι, καὶ οὗτοι παραπλησίως τοῖς ἄλλοις
ράθυμῶς ἀφείσαν· (Μεταφ. Ἄρ. 1. 4. 16). Ἐκτὸς δὲ τούτων συστη-
ματικῶς ἀποδοκιμάζει τὰς τελικὰς αἰτίας καὶ τὴν τελεολογικὴν πα-
ρατήρησιν τῆς φύσεως (Δημόκριτος τὸ οὐ ἔνεκα ἀφείς λέγειν πάντα
ἀνάγει εἰς ἀνάγκην Ἄρισ. περὶ γεν. ζῶων Υ'. 8). Ἀντὶ διανοητικῆς
τινος ἀρχῆς τῆς διακοσμοῦσης τὸν κόσμον, ἀντικαθιστᾷ τὴν ἀναγ-
καίαν διαδοχὴν τῆς αἰτίας καὶ τοῦ ἀποτελέσματος. Τοῦτον δὲ τὸν
νόμον πάσης γενέσεως καλεῖ *Εἰμαρμένην ἀνάγκην*. (Δ. Λαέρτ. Θ.
με'. Πλούτ. τὰ ἀρέσκ. Α'. κς'. Δημόκριτος τὴν ἀντιτυπίαν καὶ τὴν
φορὰν καὶ πληγὴν τῆς ὕλης ἀνάγκην λέγει. Σεξ. Ἐμπειρ. πρὸς Μα-
θημ. Θ'. ριγ' ὡς ἔλεγον οἱ περὶ Δημόκριτον, κατ' ἀνάγκην καὶ ὑπὸ
δίνης κινεῖται ὁ κόσμος Στοβ. Ἐκλ. Α. Λεύκιππος πάντα κατ' ἀνάγ-
κην, τὴν δ' αὐτὴν ὑπάρχειν εἰμαρμένην).

Ὡς πρὸς δὲ τὴν ψυχὴν ὁ Ἀριστοτέλης ἀναφέρει (περὶ ψυχ. 1. 2.)
ὅτι ὁ Λεύκιππος καὶ ὁ Δημόκριτος ἐδόξαζον ὅτι αὐτὴ εἶναι σφαιροειδῆ
ἄτομα. Μάλιστα δὲ σημειωτέον ὅτι ὁ Δημόκριτος ἐξέφρασεν ἕριστι-
κώτερον τὴν διάκρισιν τοῦ σχετικοῦ καὶ τοῦ καθ' αὐτό. Διότι ἔλεγεν
ὡς ἀναφέρει ὁ Σέξτος (πρὸς Μαθ. Ζ'. ρλε'—ρλθ') ὅτι νόμῳ (ἦτοι κατὰ
τὴν δοξασίαν ἐκάστου) γλυκὺ καὶ νόμῳ πικρόν, νόμῳ θερμόν, νόμῳ
ψυχρόν, νόμῳ χροιή, ἔτεῃ δὲ (ἦτοι κατ' ἀλήθειαν καὶ καθ' αὐτό)
ἄτομα καὶ τὸ κενόν.

Τὴν δὲ δημῶδη πίστιν τῶν θεῶν, ἣτις οὐδόλως προσήρμοζεν εἰς τὸ
ἀτομιστικὸν σύστημα θεωρεῖ ὁ Δημόκριτος ὡς ψυχολογικὴν ἀπάτην
καὶ ἀποτέλεσμα τοῦ φόβου (Σέξτ. Ἐμπειρ. πρὸς Μαθημ. Θ'. κδ'.
δρῶντες γάρ, φησὶν ὁ Δημόκριτος, τὰ ἐν τοῖς μετεώροις παθήματα οἱ
παλαιοὶ τῶν ἀνθρώπων, καθάπερ βροντὰς καὶ ἀστραπάς κεραυνούς τε
καὶ ἄστρον συνόδους, ἡλίου τε καὶ σελήνης ἐκλείψεις, ἐδειματοῦντο
θεοὺς οἰόμενοι τούτων αἰτίους εἶναι).

Ἄλλ' ἡ ἐκθεσις τοῦ συστήματος τούτου ἀποκαλύπτει ἡμῖν καὶ
τὰ τρωτὰ αὐτοῦ μέρη· διότι ἐκτὸς τῶν ἀτελειῶν ἅς τινὰς ἔχει κοινὰς

πρός τὰ ἀρχαιότερα συστήματα τῆς Ἴωνικῆς φιλοσοφίας, ἐφ' ὅσον μονομερῶς περιστέλλεται εἰς φυσικὰς θεωρίας, ἐφ' ὅσον παραμελεῖ τὴν ἔρευναν τοῦ πνεύματος καὶ στερεῖται διαλεκτικῆς μεθόδου, ἐξελέγχεται ἐλλειμματῶδες καὶ κατὰ τὸ κύριον αὐτοῦ ἐμπεριεχόμενον, κατὰ τὴν ἐξήγησιν τῆς τῶν ὄντων γενέσεως ἧς τινος ἀποπειρᾶται νὰ δώσῃ λόγον διὰ τῆς ἀφηρημένης ἐγνώσεως τῆς ὕλης ἢ τῶν ἀτόμων καὶ τοῦ κενοῦ χώρου. Ἄλλ' ἀμφότεραι αὗται αἱ ἀρχαὶ δὲν εἶναι ἀποχρῶσαι νὰ αἰτιολογήσωσι τὴν κίνησιν, ἢ πῶς τὰ ἄτομα καίτοι αἰετοτε διὰ τοῦ κενοῦ χωριζόμενα λαμβάνουσι τὴν ἀπόφρασιν νὰ ἐξέλθωσι τῆς ἀρχικῆς αὐτῶν ἀδρανείας, νὰ μεταβῶσιν ἀπὸ τῆς ἡρεμίας εἰς τὴν κίνησιν, πολλῶ δ' ἔλαττον διὰ τῶν ἀρχῶν τούτων ἀνευρίσκεται ὁ λόγος τῆς εἰς τὰ ὄντα παρατηρουμένης τάξεως καὶ σκοπιμότητος, ἢ τῆς ἐκ τῆς συνδρομῆς ἀντιθέτων κινήσεων ἀποτελουμένης ἀρμονίας καὶ κανονικότητος. Ὅθεν τὸ ἀνεπαρκές τοῦ συστήματος τούτου ἐπιζητήσαντος νὰ ἐξηγήσῃ τὴν γένεσιν πάντῃ μηχανικῶς καὶ ἐνύλως ὤφειλε νὰ παρωθήσῃ τὴν φιλοσοφικὴν διάνοιαν εἰς ἀναζήτησιν ἐτέρας τινὸς ἀρχῆς ὑπερτέρας τῆς ὕλης. Ὁ δὲ ἐξευρών πρῶτος τὴν ἀρχὴν ταύτην εἶναι ὁ Ἀναξαγόρας.

ΑΝΑΞΑΓΟΡΑΣ

Ὁ Ἀναξαγόρας ἐγεννήθη ἐν Κλαζομεναῖς τῆς Λυδίας κατὰ τὸ Γ' ἔτος τῆς ζα' Ὀλυμπ. = 534 π. Χ. Καίτοι καταλειφθέντων αὐτῷ πολλῶν χρημάτων, λέγουσιν ὅτι κατημέλησε καὶ ἀπώλεσε πάντα (Πλ. Ἴππ. μείζ.) ἀφροσιωθείς εἰς τὴν σπουδὴν τῶν ἐπιστημῶν, ἐπὶ τῇ πεποιθήσει ὅτι ὁ ἀληθὴς τοῦ βίου σκοπὸς εἶναι ἡ θεωρία τῆς θαυμασίας τάξεως τῆς φύσεως (Δ. Λ. Β Γ'. ζ'. Ἄρ. ἩΘ. Εὐδὴμ. Α. Ε'.) Μετὰ δὲ τοὺς Περσικοὺς πολέμους ἦλθεν εἰς Ἀθήνας πεντηκονταπενταετῆς τὴν ἡλικίαν, μεταφυτεύσας τὴν φιλοσοφίαν ἀπὸ τῆς μικρᾶς Ἀσίας εἰς τὴν κυρίως λεγομένην Ἑλλάδα, μάλιστα δὲ τὰς Ἀθήνας. Κατὰ τὴν ἐνταῦθα διατριβὴν του συνεσχέτισθη μετὰ τῶν διασημοτέρων ἀνδρῶν, ἰδίᾳ δὲ μετὰ τοῦ Περικλέους, οὗτινος καὶ λέγεται ὅτι ἐχρημάτισε διδάσκαλος. Εἶναι δὲ ἀξιοσημείωτον, ὅτι ὁ Ἀναξαγόρας καθάπερ μετὰ ταῦτα ὁ Σωκράτης, καὶ πολλοὶ ἄλλοι φιλόσοφοι, κατηγορήθη ἐνεκὸν ἀσεβείας πρὸς τοὺς θεοὺς, οὓς ὁ λαὸς ἐπίστευε. Διογένης ὁ Λαέρτιος (Α', Β') λέγει ὠρισμένως ὅτι ὁ Ἀναξαγόρας ἐθεώρει τὸν ἥλιον καὶ τοὺς ἀστέρας ὡς διαπύρους λίθους (1), ἐνοχοποιήθη δὲ καὶ διότι

(1) Πλατ. Ἄπ. 26. Τὸν μὲν ἥλιον λίθον φησὶν εἶναι, τὴν δὲ σελήνην γῆν. Ἀναξαγόρου οἶει κατηγορεῖν, ὃ φίλε Μίλητε. Κατὰ τὸν Διογ. Λαέρτ. 118-12. 15, ὁ ἥλιος εἶναι μύδρος διάπυρος. Περὶ δὲ τῆς σελήνης Δ. Λ. 14, 8. Τὴν

(Πλούτ. Περ. ς) ἐξήγησε διὰ φυσικῶν λόγων τὸ ὑπὸ τῶν μάντεων χαρακτηρισθὲν ὡς τέρας. Ἡ αὐτὴ δ' αὕτη παρατήρησις ἀληθεύει καὶ περὶ τοῦ Θάλητος καὶ τοῦ Ἀναξιμάνδρου κτλ. ἐφ' ὅσον καὶ οὗτοι διὰ τῆς ἀνεπτυγμένης διανοίας των περιφρονοῦντες τὰς δημῶδεις προλήψεις, καὶ μὴδαμῶς ἀνεχόμενοι νὰ ὑποβάλλωσιν ἑαυτοὺς εἰς τὴν θρησκευτικὴν πίστιν τῶν συγχρόνων των, ἐξελάμβανον τὸν ἥλιον, τὴν σελήνην, τοὺς ἀστέρας οὐκέτι ὡς θεότητας, ἀλλ' ὡς ἀπλᾶ ὄντα, ὡς ἀντικείμενα ἐξωτερικὰ καὶ ἀλλότρια τοῦ πνεύματος· ἐν ἐνὶ δὲ λόγῳ οἱ τότε φιλοσοφοῦντες ἀπέκρουσαν τὴν ποιητικὴν προσωποποίησιν τῆς φύσεως, δι' ἧς καὶ εἰς αὐτὰ τὰ ἄψυχα ἀπενέμετο ζωή, αἴσθησις, καὶ βούλησις. Ἴδου ὅθεν ὁ οὐσιώδης λόγος δι' ὃν οἱ φιλόσοφοι κατεδικάζοντο ὑπὸ τοῦ χυδῆν ὀμίλου, ἅτε ἀντιταττόμενοι εἰς τὸ ἐπικρατοῦν σύστημα τῶν θρησκευτικῶν δοξασιῶν καὶ προλήψεων.

Ἄλλ' ὡς ἄμεσος καὶ ἐπιπόλαιος λόγος δι' ἔν ὃ Ἀναξαγόρας κατηγορήθη ὡς ἕθεος μνημονεύεται ὅτι οἱ πολιτικοὶ ἀντίπαλοι τοῦ Περικλέους μὴ τολμῶντες νὰ ἐπιτεθῶσιν ἀπ' εὐθείας κατ' αὐτοῦ, ἐνήγαγον εἰς τὸ δικαστήριον τὸν φίλον του, ὅπως ἐμμεσῶς βλάβωσιν ἐκεῖνον. Αἱ περὶ τῆς ἐκβάσεως τῆς κατὰ τοῦ Ἀναξαγόρου κατηγορίας εἰδήσεις εἰσὶν ἀντιφατικαὶ καὶ ἀμφίβολοι· τὸ θετικὸν εἶναι ὅτι διὰ τῆς ἐπεμβάσεως τοῦ Περικλέους ἐξέφυγε τὴν καταδίκην τοῦ θανάτου. Καὶ οἱ μὲν λέγουσιν ὅτι κατεδικάσθη εἰς ἐξορίαν συνηγορήσαντος τοῦ Περικλέους, καὶ παραστήσαντος αὐτὸν ἐνώπιον τοῦ δήμου τῶν Ἀθηναίων, οἵτινες συνεκινήθησαν ὑπὸ τοῦ γηρατείου καὶ τοῦ μαρασμοῦ του· οἱ δὲ ὅτι τῇ συμπράξει τοῦ Περικλέους δραπετεύσας κατεδικάσθη ἐρήμην εἰς θάνατον· οἱ δὲ τέλος ἀξιοῦσιν ὅτι ἀπελύθη μὲν, ἀλλ' ὅτι ἐκουσίως ἀνεχώρησεν ἐκ τῶν Ἀθηνῶν, λυπηθεὶς διὰ τὴν κατηγορίαν ταύτην, καὶ φοβηθεὶς μήπως πάλιν περιπέσῃ εἰς τὸν αὐτὸν κίνδυνον. Ἐλθὼν εἰς τὴν Λάμψακον ἀπέθανε κατὰ τὸ 72 ἔτος τῆς ἡλικίας του. Τὸ περὶ τῆς φύσεως σύγγραμμά του, οὕτινος ἀποσπάσματα διεσώθησαν εἰς ἡμᾶς, ἦτο τοῖς πᾶσι πρόχειρον κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Πλάτωνος. (1).

σελήνην οἰκήσεις ἔχειν, ἀλλὰ καὶ λόφους καὶ φάραγγας. Ὡριγ. Φιλοσ. 1. 8. ἔφη γηϊνήν εἶναι τὴν σελήνην, ἔχειν τε ἐν αὐτῇ πεδία καὶ φάραγγας. Τὸ δὲ φῶς τὴν σελήνην μὴ ἴδιον ἔχειν ἀλλ' ἀπὸ τοῦ ἡλίου· ἐκλείπειν τὴν σελήνην γῆς ἀντιφραττούσης, τὸν δ' ἥλιον σελήνης ἀντιφραττούσης.

(1) Πλ. Ἀπολ. 16. Ἀναξαγόρου δὲ οἶσι κατηγορεῖν, ὦ φίλε Μίλητε, καὶ οὕτω καταφρονεῖς τῶν δε, καὶ οἶσι αὐτοὺς ἀπείρους γραμμάτων εἶναι, ὥστε οὐκ εἰδέναι, ὅτι τὰ Ἀναξαγόρου βιβλία γέμει τούτων τῶν λόγων· καὶ δὴ καὶ οἱ νέοι ταῦτα παρ' ἐμοῦ μανθάνουσιν ἃ ἕξεστιν ἐνίοτε, εἰ πάῳ πολλοῦ, δραχμῆς ἐκ τῆς ὀρχήστρας (ἐκ τῆς ὀρχήστρας τοῦ θεάτρου τοῦ Διονύσου, ἐνθα ὅτε δὲν παριστάνοντο δράματα ὑπῆρχε βιβλιοπωλεῖον) πριαμένοις Σωκράτους καταγελαῖν.

Δύο δέ τινα πρό πάντων διακρίνουσι τήν φιλοσοφίαν τοῦ Ἀναξαγόρου ἀπό τήν τοῦ Ἐμπεδοκλέους, ἡ περί τοῦ νοῦ διδασκαλία καί ἡ περί τῶν πρώτων ὑλῶν ἢ ἐμοιομερειῶν. Ἀλλά πρὶν ἢ διαλάβωμεν περὶ ἐκάτερως χωρὶς, δεόν να προτάξωμεν βραχέα τινα πρὸς ἐπίλυσιν τοῦ ἱστορικοῦ ζητήματος, ἂν αἱ θεωρίαι τοῦ Ἐμπεδοκλέους καί τῶν ἀτομολόγων προηγήθησαν τῶν τοῦ Ἀναξαγόρου, ἢ ἀπ' ἐναντίας ἐκ τούτων ἐκεῖναι ἀνεπτύχθησαν.

Καί ὅσον μὲν ἀφορᾷ τὸν Ἐμπεδοκλέα ὁ Ἀριστοτέλης ἐν τοῖς μετὰ τὰ φυσικά (γ'. ιγ') λέγει ὅτι ὁ Ἀναξαγόρας τῇ μὲν ἡλικίᾳ πρότερος ἦν τούτου (τοῦ Ἐμπεδοκλέους) τοῖς δ' ἔργοις ὕστερος. Καί τῶντι ἡ τοῦ Ἀναξαγόρου ἀρχὴ δεικνυταὶ πολλῶ φιλοσοφικωτέρα τῆς τοῦ Ἐμπεδοκλέους. Ἐνῶ οὗτος πρὸς ἐξήγησιν τῆς γενέσεως παραδέχεται κινητικὴν τινα δύναμιν, ὁ Ἀναξαγόρας ἐπανάγει καί αὐτὴν τὴν κίνησιν εἰς τὸν νοῦν, ὡς τὸν ἀκρότατον λόγον, ὡς τὸν ἀπόλυτον σκοπόν· ἐνῶ δὲ ἡ δύναμις αὕτη ὡς τι προσωποποιημένον ὄν παριστανόμενη διχάζεται εἰς δύο εἰς τὴν φιλίαν καί τὸ νεῖκος, ὁ Ἀναξαγόρειος Νοῦς εἶναι φιλοσοφικῶς ἀποδεδειγμένη καί ὠρισμένη ἔννοια, ἥτις ἐν ἑαυτῇ συνδιαλλάττει τὴν ἀντίθεσιν τῆς ἐλκτικῆς καί ἀπωστικῆς δυνάμεως, διὰ τοῦ χωρισμοῦ συνδέουσιν. Ὅ,τι δὲ μόνον ἐνδέχεται να ἰσχυρισθῇ τις πρὸς στήριξιν τῆς προτεραιότητος τοῦ Ἀναξαγορείου συστήματος, παραδεχόμενος ὅτι ἡ φιλοσοφικὴ ἀρχὴ τοῦ Κλαζομενίου φιλοσόφου ἐνήσκησεν ἀσθενῆ τινα καί ἀτελεῆ ἐπιρροὴν ἐπὶ τῆς διανοίας τοῦ Σικελιώτου φιλοσόφου, οὐδὲ τοῦτο ἔχεται πιθανότητος, διότι οὗτος οὐδεμίαν ποιεῖται μνείαν τοῦ νοῦ εἴτε ἀποκρούων αὐτόν, εἴτε καί ὠφελούμενος τῆς πνευματικῆς ταύτης ἀρχῆς ὅπως ἐκ ταύτης δώσῃ λόγον τῆς κινητικῆς αἰτίας τῆς τῶν ὄντων γενέσεως. Ὅθεν ἀποδοτέον τὰ πρεσβεῖα εἰς τὸ σύστημα τοῦ Ἐμπεδοκλέους ὅπερ προωδοποίησε τὸ τοῦ Ἀναξαγόρου.

Ἀλλὰ καί τὸ περί τῆς ἀτομολογίας ζήτημα δὲν παρέχει τὴν αὐτὴν εὐχέρειαν πρὸς ἐπίλυσιν, ἀμφισβητεῖται, ἂν ἀπεδώκαμεν τὴν προσήκουσαν θέσιν εἰς τὸ ἀτομολογικὸν σύστημα, προτάξαντες αὐτὸ τοῦ Ἀναξαγορείου. Ὁ Δημόκριτος κατὰ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ἡμολογίαν ἐγένετο τεσσαράκοντα ἔτη νεώτερος τοῦ Ἀναξαγόρου (1)· ἐπειδὴ δὲ καί ὁ Λεύκιππος δὲν ὑπετίθετο πολλῶ πρεσβύτερος τοῦ Δημοκρίτου, τινὲς νομίζουσιν ὅτι καί αὐτὸς εἶναι ἐπιεικῶς νεώτερος, ἐπομένως δὲ θεωροῦσι τὴν ἀτομολογίαν οὐχὶ ὡς πρόδρομον τοῦ Ἀναξαγορείου συστήματος, ἀλλ' ἀπεναντίας ὡς ἀπόπειραν ἵνα ἀπολυομένη τοῦ διχασμοῦ τῆς ὑλῆς καί τοῦ νοῦ, ἐξηγήσῃ τὴν γένεσιν μόνον διὰ τῆς

(1) Γέγονε δὲ τοῖς χρόνοις (Δημόκριτος) ὡς αὐτὸς φησιν ἐν τῷ μικρῷ διακοσμῶ νέος κατὰ πρεσβύτην Ἀναξαγόραν, ἔτεσιν αὐτοῦ νεώτερος τετταράκοντα (Δ. Λ. Θ'. ΜΑ'.)

ὕλης. Ἄλλὰ δὲν γινώσκομεν θετικῶς ὅτι ὁ Δημόκριτος ἐχρημάτισε μαθητῆς τοῦ Λευκίππου, διότι αἱ μαρτυρίαι τῶν μεταγενεστέρων εἰσι λίαν ἀβέβαιοι, καὶ ἡ προσηγορία τοῦ ἑταῖρος ἦν ὁ Ἀριστοτέλης ἀπονέμει τῷ Δημοκρίτῳ ἀποκαλῶν αὐτὸν ἑταῖρον τοῦ Λευκίππου δύναται νὰ σημαίῃ οὐ μόνον τὸν μαθητὴν, ἀλλὰ καὶ τὸν θιασώτην, τὸν ὁπαδὸν τοῦ Λευκίππου, καίτοι πρὸ ἐκείνου ὑπάρξαντος. Ἄλλὰ καὶ ὑποθεθῆσθω ὅτι ὁ Δημόκριτος ἦν σύγχρονος πρὸς τὸν Λευκίππον, ὅτι ἐμαθήτευσεν παρὰ τούτῳ, δὲν ἀποκλείεται ὅμως ἡ πιθανότης ὅτι ὁ Λευκίππος ἐγένετο πολλὰς δεκαετηρίδας πρεσβύτερος τοῦ Δημοκρίτου, ἐπομένως δὲ ὁμηλιξ μετὰ τοῦ Ἀναξαγόρου ἢ καί τι πρεσβύτερος. Ὅθεν οὐδὲν τὸ κωλύον νὰ ὑποθέσῃ τις ὅτι ὁ Λευκίππος ἐξέδωκε τὸ σύστημα του πρὶν ἢ ἐπεξεργασθῆ τὸ ἑαυτοῦ ὁ Ἀναξαγόρας. Ἄλλὰ καὶ ἂν ἐνδώσωμεν ὅτι οἱ ἀτομολόγοι καίτοι ὑπ' ὄψιν ἔχοντες τὸ σύστημα τοῦ Ἀναξαγόρου, καίτοι γινώσκοντες τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἐφανθείσαν προοδευτικὴν ἀρχὴν τοῦ πνεύματος, προετίμησαν ὅμως ἀντὶ ταύτης νὰ ἐφαρμόσωσι πρὸς ἐξήγησιν τῆς γενέσεως, τὰ ἄτομα, καὶ τὴν τυφλὴν ἀνάγκην, διατὶ νὰ μὴ ἀπαντᾶται ἐν τῷ συστήματι τούτῳ οὐδὲ ὁ ἐλάχιστος ὑπαινιγμὸς τῆς πρὸς τὸν Ἀναξαγόρην ἀντιθέσεώς του; διατὶ νὰ μὴ παρενείρηται ἀμυδρά τις αἰτιολογία τῆς ὑπεροχῆς καὶ τῶν πλεονεκτημάτων τῆς ἰδίας αὐτοῦ ἀρχῆς ἀπέναντι τῆς ὑπὸ τοῦ Ἀναξαγόρου ἀνακαλυφθείσης; Ἰαύτης δὲ ἡ ἀνασκευὴ καίτοι ἀπετέλει, ὡς φαίνεται, τὸ ἀντικείμενον τῆς περὶ νοῦ συγγραφῆς τοῦ Δημοκρίτου, οὐδαμῶς ἐπησχόλησε τοὺς προγενεστέρους τούτων ἀτομολόγους. Ἐκτὸς δὲ τούτου καὶ ἂν παραδεχθῶμεν ὅτι τὸ Ἀναξαγόρειον σύστημα ἐν χρόνῳ προηγεῖται τοῦ ἀτομολογικοῦ, λόγῳ ὅμως καὶ κατὰ τὴν ἀναγκαίαν τῶν πραγμάτων φύσιν ἐπεταὶ καὶ θεωρεῖται ὑστερώτερον· διότι τοιοῦτος εἶναι ὁ καθολικὸς νόμος τῆς ἱστορίας, τοιαύτη ἡ ἀπαρέγκλιτος πορεία τῆς, τὸ ἀτελέστερον καὶ τὸ ἥττον ἀνεπτυγμένον καίτοι ἐν ὑστέρῳ χρόνῳ ἐξωτερικευόμενον καταδιβάσσεται ὅμως εἰς στοιχεῖον, εἰς μύριον περιεκτικωτέρου καὶ μᾶλλον ἐπεξεργασμένου καίτοι χρονολογικῶς προϋπάρχοντος. Ὅθεν τὸ σύστημα τοῦ Ἀναξαγόρου ἐπιτίθησι κορωνίδα εἰς τὴν φιλοσοφικὴν ἀνάπτυξιν τῆς περιόδου ταύτης· διότι ἐνῶ αὕτη ὠρμάτο ἐκ τῆς θεωρίας τῆς φύσεως, καὶ ἀπεπειράτο νὰ ἐξηγήσῃ διὰ τινος ἐνύλου ἀρχῆς τὴν γένεσιν, πρῶτος ὁ Ἀναξαγόρας ἐνόησεν ὅτι ἡ ἀπλή ὕλη, ἡ φύσις εἶναι νεκρά, ἀνίκανος νὰ παραγάγῃ τὴν κίνησιν, τὴν καλλονὴν, καὶ τὴν τάξιν τῆς ἐνοργάνου δημιουργίας, πρῶτος αὐτὸς ἠσθάνθη τὴν ἀνάγκην νὰ παραλάβῃ ἀρχὴν τινα τῶν ἐν τῇ φύσει ὄντων καὶ τῆς κινήσεώς των διάφορον τῆς ὕλης, τὸν νοῦν ὅστις εἶναι ἡ ἀρχικὴ κινήτικὴ αἰτία τῆς ὕλης καὶ προβαίνει σκοπίμως εἰς τὰς ἐνεργείας του, ἐπομένως δὲ πρῶτος αὐτὸς ὑπέδειξεν εἰς τὴν φιλοσοφίαν τὸ κύριον καὶ οὐσιῶδες αὐτῆς ἀντικείμενον. Μετὰ τὰς προεισαγωγικὰς δὲ ταύ-

τας ερεύνας μεταβῶμεν ἤδη καὶ εἰς τὴν ἔκθεσιν τοῦ φιλοσοφικοῦ του συστήματος.

Ὁ Ἀναξαγόρας ἐμβλέψας εἰς τὴν καλλονὴν, τὴν τάξιν καὶ τὴν σκοπιμότητα τῆς φύσεως προσδιώρισε τὴν κινητικὴν δυνάμιν ὡς διανοητικὴν καὶ σκοπιμον, ἀποκαλέσας αὐτὴν νοῦν. Ὅθεν πρῶτος αὐτὸς εἰσήγαγε τὴν τοῦ πνεύματος ἔννοιαν εἰς τὴν φιλοσοφίαν. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ἀντιπαραβάλλων αὐτὸν πρὸς τοὺς προκατόχους του· τοῦ γὰρ εὖ καὶ καλῶς τὰ μὲν ἔχειν, λέγει, (Μεταφ. Α'. Γ'. κβ'.) τὰ δὲ γίγνεσθαι τῶν ὄντων, ἴσως οὔτε πῦρ οὔτε γῆν οὔτ' ἄλλο τῶν τοιούτων οὐδὲν οὐκ εἰκὸς αἰτιον εἶναι· οὐδ' αὖ τῷ αὐτομάτῳ καὶ τῇ τύχῃ τοσοῦτον ἐπιτρέψαι πρᾶγμα καλῶς εἶχε· νοῦν δὲ τίς εἰπὼν ἐνεῖναι, καθάπερ ἐν τοῖς ζώοις, καὶ ἐν τῇ φύσει τὸν αἰτιον τοῦ κόσμου καὶ τάξεως πάσης, οἷον νήφων ἐφάνη παρ' εἰκῇ λέγοντας τοὺς πρότερον.

Πῶς δὲ περιγράφεται ὁ νοῦς ὑπὸ τοῦ Ἀναξαγόρου; ὡς τὸ λεπτότατον πάντων χρημάτων καὶ καθαρώτατον, ὡς οὐδενὶ ἐτέρῳ πράγματι μεμιγμένος, μόνος ὢν ἐφ' ἑαυτοῦ, αὐτοκρατῆς ὁ πάντα γινώσκων καὶ πάντα κρατῶν.

Ὁ Ἀναξαγόρας παραλαμβάνει ἀρχὴν τινα ἄϋλον, διότι αὕτη μόνη δύναται νὰ καταστῆ εἰδοποιὸς καὶ διακοσμήτρια τῆς ὕλης, αὕτη μόνη δύναται νὰ κινήσῃ αὐτήν. Καὶ τῶντι ὁ νοῦς, κατὰ τὸν Ἀναξαγόραν, θέτει εἰς κίνησιν τὴν ὕλην, καὶ ὡς ἐκ τούτου ἀποτελεῖ τὸν χωρισμὸν τῶν ἀνέκαθεν συμμιγμένων στοιχείων· ὅθεν ἡ κινητικὴ δυνάμις προσδιοριζομένη ὡς νοῦς εἶναι ὑψηλοτέρα τῆς τυφλῆς ἀνάγκης τοῦ Ἡρακλείτου, καὶ τῶν ἀτομολόγων, ἢ τῶν δύο φυσικῶν δυνάμεων τῶν τοῦ Ἐμπεδοκλέους, τοῦ Νείκουσ καὶ τῆς Φιλίας, ἐξ ὧν ἡ μὲν χωρίζει ἡ δὲ συνάπτει· διότι ἐκείνη διέπει καὶ διευθύνει τὰ πάντα ὡς πάνσοφος, ὅπερ δηλοῖ ὅτι ὁ νοῦς κρατεῖ τῆς φύσεως, ὅτι ἡ τῶν ὄντων ἀλήθεια εἶναι ἡ ἔννοια, ἢ ὅτι τὸ πνεῦμα εἶναι ὁ ἀπόλυτος σκοπὸς τῆς φύσεως. Ἄλλ' εἶναι οὐχ ἥττον ἀξιοσημεῖωτον· ὅτι ὁ Ἀναξαγόρας δὲν γινώσκει καὶ νὰ ἐφαρμόσῃ τὴν ὑψηλὴν ταύτην ἀρχὴν ἣν ἀνεκάλυψε, δὲν δύναται καὶ νὰ τὴν παρακολουθήσῃ εἰς τὰ καθ' ἕκαστα, καὶ νὰ καταδείξῃ ἐγγύτερον ἐπὶ τῶν διαφορῶν σφαιρῶν τῆς φύσεως πῶς ὁ νοῦς διακοσμεῖ καὶ διατάττει τὸν κόσμον κατὰ τινὰ ὀρισμένην σκοπιμότητα. Καὶ ὁ Ἀριστοτέλης δὲ παρατηρεῖ τὸ ἀνεπαρκές τῆς ἀναξαγορείου ἀρχῆς. Ἀναξαγόρας μηχανῆ χρῆται τῷ νῷ πρὸς τὴν κοσμοποιίαν (ἦτοι ὡς εἰς τὰς τραγωδίας οἱ ποιηταὶ μεταχειρίζονται ἐνίοτε πρὸς λύσιν τοῦ δράματος τὸν θεὸν ἐκ μηχανῆς) καὶ ὅταν ἀπορήσῃ, διὰ τίν' αἰτίαν ἐξ ἀνάγκης ἐστὶ, τότε παρέλκει αὐτόν, ἐν δὲ τοῖς ἄλλοις πάντα μᾶλλον αἰτιᾶται τῶν γιγνομένων ἢ νοῦν (Μεταφ. 1. 4. 7.).

Ἄλλ' ὅτι ἡ ἀρχὴ αὕτη τοῦ Ἀναξαγόρου εἶναι ἀφηρημένη μηδα-

μῶς ἐφαρμοζομένη ἐπὶ τῶν καθ' ἕκαστα τοῦ κόσμου, τῆς φύσεως, τοῦτο ἐκτίθεται κατὰ πλάτος ἐν τῷ Φαίδωνι τοῦ Πλάτωνος. Ὁ Σωκράτης ἐνταῦθα παρίσταται ἐν τῷ δεσμωτηρίῳ διηγούμενος ὀλίγας ὥρας πρὸ τοῦ θανάτου του πῶς διετέθη ὅτε τὸ πρῶτον ἐνέτυχε τῷ συγγράμματι τοῦ Ἀναξαγόρου. «Ἀκούσας μὲν ποτε ἐκ βιβλίου ἡτινός, ὡς ἔφη, Ἀναξαγόρου ἀναγινώσκοντος καὶ λέγοντος ὡς ἄρα νοῦς ἐστὶν ὁ διακοσμῶν τε καὶ πάντων αἰτίος, ταύτη ἤδη τῆς αἰτίας ἠσθην τε καὶ ἔδοξέ μοι τρόπον τινὰ εὖ ἔχειν τὸ τὸν νοῦν εἶναι πάντων αἰτίαν, καὶ ἠγησάμην, εἰ τοῦθ' οὕτως ἔχει, τὸν γε νοῦν κοσμοῦντα πάντα, κοσμεῖν καὶ ἕκαστον τιθέναι ταύτη ὅπη ἂν βέλτιστα ἔχη (ἤτοι ἤθελε δείκνυσθαι ὁ σκοπὸς ἕκαστου πράγματος)· οὐκ οὖν τις βούλοιο τὴν αἰτίαν εὔρειν περὶ ἕκαστου, ὅπη γίγνεται ἢ ἀπόλλυται ἢ ἔστι, τοῦτο δεῖν περὶ αὐτοῦ εὔρειν, ὅπη βέλτιστον αὐτῷ ἐστὶν ἢ εἶναι ἢ ἄλλο ὀτιοῦν πάσχειν ἢ ποιεῖν. Ταῦτα δὲ λογιζόμενος ἄσμενος εὐρηκέναι, ὦμην διδάσκαλον τῆς αἰτίας περὶ τῶν ὄντων κατὰ νοῦν ἑμαυτῷ, τὸν Ἀναξαγόραν, καὶ μοι φράσαι πρῶτον μὲν πότερον ἢ γῆ πλατεῖά ἐστιν, ἢ στρογγύλη, ἐπειδὴ δὲ φράσειν, ἐπεκδιηγῆσεσθαι τὴν αἰτίαν καὶ τὴν ἀνάγκην, λέγοντα τὸ ἄμεινον καὶ ὅτι αὐτὴν ἄμεινον ἦν τοιαύτην εἶναι, καὶ εἰ ἐν μέσῳ φρίη εἶναι αὐτὴν, ἐπεκδιηγῆσεσθαι, ὡς ἄμεινον ἦν αὐτὴν ἐν μέσῳ εἶναι, (ἤτοι αὐτὸν καθ' ἑαυτὸν τὸν σκοπὸν τῆς, οὐχὶ τὴν ὠφέλειαν ὡς ἐξαιρετικὸν σκοπὸν) καὶ εἰ μοι ταῦτα ἀποφαίνοιτο, παρεσκευάσμεν ὡς οὐκέτι ποθεσόμενος αἰτίας ἄλλο εἶδος· καὶ δὲ καὶ περὶ ἡλίου οὕτω παρεσκευάσμεν, ὡσαύτως περυσόμενος, καὶ σελήνης καὶ τῶν ἄλλων ἀστρῶν, τάχους τε πέρι πρὸς ἄλληλα καὶ τροπῶν καὶ τῶν παθημάτων, πῆ ποτε ταῦτ' ἄμεινόν ἐστιν ἕκαστον καὶ ποιεῖν καὶ πάσχειν ἢ πάσχει. Οὐ γὰρ ἂν ποτε αὐτὸν ὦμην, φράσκοντά γε ὑπὸ νοῦ αὐτὰ κεκοσμηῆσθαι, ἄλλην τινὰ αὐτοῖς αἰτίαν ἐπενεγκεῖν ἢ ὅτι βέλτιστον αὐτὰ οὕτως ἔχειν ἐστίν, ὡσπερ ἔχει ἕκαστῳ οὖν αὐτὸν ἀποδιδόντα τὴν αἰτίαν καὶ κοινῇ πᾶσι τὸ ἕκαστῳ βέλτιστον ὦμην καὶ τὸ κοινὸν πᾶσιν ἐπεκδιηγῆσεσθαι ἀγαθόν· καὶ οὐκ ἂν ἀπεδόμην πολλοῦ τὰς ἐλπίδας, ἀλλὰ πόνυ σπουδῆ λαβῶν τὰς βίβλους ὡς τάχιστα οἶος τ' ἦν ἀνεγίνωσκον, ἴν' ὡς τάχιστα εἰδείην τὸ βέλτιστον καὶ τὸ χεῖρον.

» Ἀπὸ δὲ θαυμαστῆς, ὦ ἑταῖρε, ἐλπίδος ὠχόμενος φερόμενος· ἐπειδὴ προῖων καὶ ἀναγινώσκων ὄρω ἄνδρα τῷ μὲν νῶ οὐδὲν χρώμενον οὐδέ τινος αἰτίας ἐπαιτιώμενον εἰς τὸ διακοσμεῖν τὰ πράγματα, ἀέρας δὲ καὶ αἰθέρας καὶ ὕδατα αἰτιώμενον, καὶ ἄλλα πολλὰ καὶ ἄτοπα.» (Ἐνταῦθα βλέπομεν πῶς εἰς τὴν τελικὴν αἰτίαν εἰς τὸ οὐ ἕνεκα ἀντίκεινται τὰ φυσικὰ αἰτία).

Ταῦτα δὲ διασαφηνίζει ὁ Σωκράτης διὰ τοῦ ἐφεξῆς παραδείγματος· «καὶ μοι ἔδοξεν ὁμοιότατον πεπονθέναι ὡσπερ ἂν εἴ τις λέγων,

»ὅτι Σωκράτης πάντα ὅσα πράττει νῶν πράττει, κάπειτα ἐπιχειρή-
 »σας λέγει τὰς αἰτίας ἐκάστου ὧν πράττω, λέγοι πρῶτον μὲν, ὅτι
 »διὰ ταῦτα νῦν ἐνθάδε κάθημαι, ὅτι ξύγκειται μοι τὸ σῶμα ἐξ ὀ-
 »στῶν καὶ νεύρων, καὶ τὰ μὲν ὀστᾶ ἐστὶ στερεά, καὶ διαφυὰς ἔχει
 »χωρὶς ἀπ' ἀλλήλων, τὰ δὲ νεῦρα οἷα ἐπιτείνεσθαι καὶ ἀνίσθαι, πε-
 »ριαμπέχοντα τὰ ὀστᾶ μετὰ τῶν σαρκῶν καὶ δέρματος, ὃ ξυνέχει
 »αὐτά . . . καὶ καὶ περὶ τοῦ διαλέγεσθαι ὑμῖν ἐτέρας τινὰς τοιαύ-
 »τας αἰτίας λέγοι, φωνὰς τε καὶ ἀέρας, καὶ ἀκοὰς καὶ ἄλλα μυρία
 »τοιαῦτα αἰτιώμενος, ἀμελήσας τὰς ὡς ἀληθῶς αἰτίας λέγων, ὅτι
 »ἐπειδὴ Ἀθηναίοις ἔδοξε βέλτιον εἶναι ἐμοῦ καταψηφίσασθαι· διὰ
 »ταῦτα δὴ καὶ ἐμοὶ βέλτιον αὐτῷ δέδοκται ἐνθάδε καθῆσθαι, καὶ δι-
 »καιότερον παραμένοντα ὑπέχειν τὴν δίκην, ἢν ἂν κελεύσωσιν· ἐπεὶ
 »νῆ τὸν αἶνα, ὡς ἐγώμαι, πάλαι ἂν ταῦτα τὰ νεῦρα καὶ τὰ ὀστᾶ ἢ
 »περὶ Μέγαρα ἢ Βοιωτοὺς ἦν, ὑπὸ δόξης φερόμενα τοῦ βελτίστου, εἰ
 »μὴ δικαιότερον ᾤμην καὶ κάλλιον εἶναι πρὸ τοῦ φεύγειν τε καὶ ἀπο-
 »διδράσκειν ὑπέχειν τῇ πόλει δίκην, ἢντιν' ἂν τάττη· ἀλλ' αἰτία
 »μὲν τὰ τοιαῦτα καλεῖν λίαν ἄτοπον· εἰ δέ τις λέγοι, ὅτι ἄνευ τοῦ
 »τὰ τοιαῦτα ἔχειν καὶ ὀστᾶ καὶ νεῦρα καὶ ὅσα ἄλλα ἔχω, οὐκ ἂν
 »οἶος τ' ἦν ποιεῖν τὰ δόξαντά μοι, ἀληθῆ ἂν λέγοι.» (Ὁ Πλάτων
 ἐνταῦθα διακρίνει ἀκριβῶς τὴν τελικὴν αἰτίαν ἀπὸ τὰς εἰς αὐτὴν
 ὑποβεβηκυίας ἐξωτερικὰς αἰτίας χημικὰς, μηχανικὰς, κτλ. Ὁ Ἀνα-
 ξαγόρας φαίνεται ὅτι προσδιορίζει σκοπὸν τινα, ὅτι προτίθεται νὰ
 λάβῃ τοῦτον ὡς ἀφετηρίαν· παρκατεῖ ὅμως ἀμέσως τοῦτον καὶ με-
 ταβαίνει εἰς πάντη ἐξωτερικὰς αἰτίας). «ὡς μὲν τοι διὰ ταῦτα ποιῶ
 »ἅ ποιῶ, καὶ ταύτη νῶν πράττω, ἀλλ' οὐ τῇ τοῦ βελτίστου αἰρέσει,
 »πολλὴ ἂν καὶ μακρὰ ῥαθυμία εἴη τοῦ λόγου. Τὸ γὰρ μὴ διελέσθαι
 »οἶον τ' εἶναι, ὅτι ἄλλο μὲν τι ἐστὶ τὸ αἴτιον τῷ ὄντι, ἄλλο δ' ἐ-
 »κείνο, ἄνευ οὐ τὸ αἴτιον οὐκ ἂν ποτ' εἴη αἴτιον· ὃ δὴ μοι φαίνο-
 »νται ψηλαφῶντες οἱ πολλοὶ ὥσπερ ἐν σκοτῷ, ἀλλοτρίῳ ὀνόματι
 »προσχωμένοι, ὡς αἴτιον αὐτὸ προσαγορεύειν.» (Πλ. Φαίδ. 97—99).

Ἀλλὰ πῶς συνέχεται πρὸς ταύτην ἡ δευτέρα θεμελιώδης ἀρχὴ
 τῆς ἀναξαγορείου φιλοσοφίας, ἡ περὶ τῶν ὁμοιομερειῶν (1) τῆς ὕλης
 θεωρία; Ὅτι ἐκάτεραι πρὸς ἀλλήλας συσχετίζονται περὶ τούτου οὐ-
 δεμία ἀμφιβολία, διότι ἐὰν ἡ γενεσιουργὸς ἐνέργεια τοῦ νοῦ συνίστα-
 ται εἰς τὴν ἐκκρισίν τοῦ μικτοῦ, ἔπεται ὅτι πᾶσαι γένεσις προϋποθέ-
 τει μίξιν τινὰ τῶν ὑλῶν, ἐν ἧ αὐταὶ ἐνυπάρχουσιν ὡς ὠρισμένα καὶ

(1) Ἡ λέξις ὁμοιομέρεια σημαίνει πᾶν τὸ ἐξ ὁμοίων μερῶν συγκείμενον. Τὴν
 σημασίαν ταύτην ἀπονέμει καὶ ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὴν λέξιν. Περὶ γεν. καὶ
 φθορ. Α' α. Τὰ ὁμοιομερῆ στοιχεῖα τίθησιν (ὁ Ἀναξαγόρας), οἷον ὀστοῦν καὶ
 σάρκα καὶ μυελὸν καὶ τῶν ἄλλων ὧν ἐκάστου συνώνυμον (δηλ. τῷ ὄλῳ) τὸ μέ-
 ρος ἐστίν.

διωργανωμένα, ὁμοιομέρεια, οἶον χρυσίον, ὄστουν, σάρξ. Ὅθεν εἰάν τοιαύτη ἦναι ἡ φύσις τῶν ἀρχηγόνων συστατικῶν μερῶν, ἡ ἐνέργειά τοῦ νοῦ συνίσταται εἰς τὸ ἐκκρίνειν ταῦτα ἐκ τῆς μικτῆς καταστάσεως, καὶ μετὰ τὴν ἐκκρίσιν εἰς τὸ συγκρίνειν καὶ συνθέτειν τὰ ὁμοειδῆ. Ἡ κυριώδης λοιπὸν θεωρία τοῦ Ἀναξαγόρου εἶναι ἡ ἀντίθεσις τοῦ νοῦ πρὸς τὴν ὕλην. Ὁ μὲν εἶναι τὸ ἀπολύτως ἀπλοῦν καὶ κατὰ τὴν ἐνέργειάν του τὸ αἴτιον τῆς τάξεως καὶ τῆς διακοσμήσεως, ἐπομένως δὲ τὸ ἐκκρίνον καὶ χωρίζον, ἡ δὲ τὸ ἀπολύτως σύνθετον, ἀκανόνιστον, συμμιγές. Ἀπέναντι ἄρα τοῦ νοῦ τοῦ διακοσμητοῦ τῆς φύσεως τίθεται ἐπίσης ὡς ἀρχέγονος ἡ ὕλη, ἥτις καθ' ἑαυτὴν εὐρίσκεται εἰς ἄτακτον μίξιν, ὁμοῦ πάντα χρήματα ἦν ἄπειρα καὶ πλῆθος καὶ σμικρότητα (Διογ. Λ. Β'. Γ'. Σιμπλ. εἰς τὰ φυσ. λγ'.) ὁ νοῦς λοιπὸν ἐπελθὼν διεκόσμησεν αὐτὰ ὁμοῦ ὄντα (Ὠριγ. Φιλοσ. 1, 8). Ἐνῶ τὰ πάντα ἦσαν ὁμοῦ καὶ ἠρέμου τὸν ἄπειρον χρόνον, ὁ νοῦς ἐγενεποίησεν εἰς αὐτὰ κίνησιν καὶ τὰ διέκριεν. Αἱ συγγενεῖς ὕλαι διεκρίθησαν ἀπὸ τὸ ἀρχικὸν μίγμα, συνηνώθησαν εἰς μείζονας καὶ ἐλάττονας ὄγκους, αἱ λεπταί, ξηραί, καὶ φωτειναί ὕλαι ἐποίησαν τὸν αἰθέρα, αἱ πυκναί, σκοτειναί καὶ ὑγραί τὸν ἀέρα, ἐξ οὗ διὰ τῆς δυνάμεως τῆς κινήσεως διεκρίθη πάλιν τὸ ὕδωρ, καὶ ἐκ τούτου ἡ γῆ· κατεψυγμένοι ὄγκοι γῆς μετεποιήθησαν εἰς λίθους· τινὲς δ' ἐκ τούτων εἰς τὰ ἄνω ἀποσπασθέντες διὰ τῆς ἰσχυρᾶς δίνης τῆς κινήσεως εἶναι οἱ ἀστέρες, οἵτινες διαυγαζόμενοι ὑπὸ τοῦ αἰθέρος φωτίζουσι καὶ θερμαίνουσι τὴν ἐν τῷ μέσῳ τοῦ κόσμου ἠρεμοῦσαν γῆν· αὕτη δὲ κυοφορηθεῖσα ὑπὸ τῶν ἀνέκαθεν ἐν τῷ ἀέρι καὶ τῷ αἰθέρι ἐμπεριεχομένων σπερμάτων τῶν ὀργανικῶν ὄντων παρήγαγε φυτὰ καὶ ζῶα, ἅτινα κατὰ τὸν Ἀναξαγόραν ἀμφοτέρα εἶναι ἐμψυχα πλὴν κατὰ διάφορον βαθμόν. Ἐν τούτοις ἐκτὸς τῆς σωματικῆς ὕλης ἐνυπάρχει καὶ νοῦς ὡς ἀρχὴ τῆς αἰσθήσεως, τῆς κινήσεως καὶ τῆς γνώσεως, πλὴν τοῖς μὲν ἐλάσσων, τοῖς δὲ μείζων.

Ἐκ τῶν εἰρημένων λοιπὸν γίνεται καταφανὴς ἡ διαφορὰ τῆς διδασκαλίας τοῦ Ἀναξαγόρου ἀπὸ τῆς τοῦ Ἐμπεδοκλέους ὡς ἐσημείωσε ταύτην καὶ ὁ Ἀριστοτέλης (περὶ Οὐραν. Γ'. γ'. 302) ὅστις παραβάλλων ἑκατέρας τὰς θεωρίας παρατηρεῖ ὅτι « Ἀναξαγόρας Ἐμπεδοκλεῖ ἐναντίος λέγει περὶ τῶν στοιχείων· ὁ μὲν γὰρ πῦρ καὶ γῆν » καὶ τὰ σύστοιχα τούτοις στοιχεῖά φησιν εἶναι τῶν σωμάτων καὶ συγκεῖσθαι πάντ' ἐκ τούτων, Ἀναξαγόρας δὲ τούναντίον· τὰ γὰρ ὁμοιομερῆ στοιχεῖα, (λέγω δ' οἶον σάρκα καὶ ὄστουν καὶ τῶν τοιούτων) ἕκαστον) ἀέρα δὲ καὶ πῦρ μίγμα τούτων καὶ τῶν ἄλλων σπερμάτων » πάντων· εἶναι γὰρ ἐκάτερον αὐτῶν ἐξ ἀσράτων ὁμοιομερῶν πάντων » ἠθροισμένων· διὸ καὶ γίνεσθαι πάντ' ἐκ τούτων. » Καὶ τῶντι ὁ μὲν Ἐμπεδοκλῆς θέτει ὡς πρῶτα τὰ τέσσαρα ἀπλᾶ στοιχεῖα, καὶ κατόπιν ἐκ τῆς μίξεως τούτων τῶν στοιχείων παράγει τὰ συγκεκριμένα

ὄντα π. χ. σάρκα ὄστᾶ, κτλ. Ἀπεναντίας δὲ ὁ Ἀναξαγόρας πεισθεὶς ἐκ τῶν φυσικῶν του παρατηρήσεων ὅτι τὰ τέσσαρα λεγόμενα στοιχεῖα δὲν εἶναι ἀπλά, ὑπέθεσεν ὅτι προηγήθη ὄχι μίξις, ἀλλὰ διάκρισις τῶν πρώτων ὑλῶν, καὶ κατόπιν τῆς διακρίσεως ταύτης συνῆλθον αἱ ὁμοειδεῖς ὕλαι εἰς μείζονα ἢ ἐλάσσονα μίγματα· ἐπίστευεν ὅτι ἡδύνατο νὰ ἐξηγήσῃ τὸν πραγματικὸν κόσμον μετὰ τῆς ἀπείρου ποικιλίας τῶν διαφορῶν ὑλῶν, διὰ τῆς ὑποθέσεως ὅτι ἡ ποικιλία αὕτη εἶναι ἀρχική, ὅτι τὰ συστατικὰ μέρη τοῦ κόσμου ἦσαν ἀνεκαθεν τοιαῦτα, οἷα εἰσὶ τὴν σήμερον· ὅτι μετὰ τὴν διάκρισιν τοῦ ἀρχικοῦ μίγματος εἶναι χρυσίον, τοῦτο μέλλει νὰ ἦτο χρυσίον ἐν τῇ καταστάσει τοῦ ἀρχικοῦ μίγματος· ἡ διάκρισις τῶν ἀρχικῶν συστατικῶν μερῶν εἶχε μόνον ὡς ἀποτέλεσμα ὅτι τὰ ὁμοειδῆ συστατικὰ μέρη ἀπεσπάσθησαν μᾶλλον ἢ προτοῦ ἀπὸ τῆς μίξεως μετὰ τῶν ἀνομοειδῶν καὶ συνηνώθησαν πρὸς ἄλληλα. Ἐνῶ λοιπὸν κατὰ τὸν Ἐμπεδοκλέα ἡ γένεσις τῶν συγκεκριμένων ὄντων εἶναι τὸ ἔσχατον ἐξαγόμενον τῆς ἐνεργείας τῆς μίξεως, κατὰ τὸν Ἀναξαγόραν τὸ συγκεκριμένον εἶναι τὸ ἀρχικόν, τὸ πρῶτον, καὶ τὰ τέσσαρα στοιχεῖα, ἅπερ ὁ Ἐμπεδοκλῆς θεωρεῖ ὡς ἀρχικά, ἀπλά καὶ ὁμοιομερῆ, θεωρεῖ ὁ Ἀναξαγόρας ὡς σύνθετα, ὡς μίγμα πρῶην ὀργανωμένων ὑλῶν. Τὰ ἀρχικὰ συστατικὰ μέρη τῶν πραγμάτων, ἅτινα ἐν τῇ ἀρχικῇ αὐτῶν καταστάσει εἶναι ὁμοῦ, καλοῦνται ὑπὸ τοῦ Ἀναξαγόρου σπέρματα πάντων χρημάτων· ἐτι δὲ καὶ ὁμοιομέρειαι.

Ἄλλὰ καὶ εἰς ἕκαστα τὰ ὄντα τὰ παραχθέντα διὰ τῆς διακρίσεως τοῦ ἀρχικοῦ μίγματος διατηρεῖται αὕτη ἡ σύνδεσις τοῦ ὁμοιομεροῦς μετὰ τοῦ ἑτερομεροῦς. Βεβαίως παρήχθησαν ἐκ τῆς μίξεως τοῦ ὁμοίου μετὰ μερῶν τοῦ ὁμοίου, π. χ. μορίου χρυσοῦ μετὰ μορίου χρυσοῦ· ἀλλὰ καὶ τὸ ἑτερομερές μετὰ τοῦ ὁμοίου ἀρχικῶς ἦτο ὁμοῦ δὲν ἀπεχωρίσθη ἐντελῶς· ἀπεναντίας λέγει ὁ Ἀναξαγόρας *ἐν παντὶ παντὸς μοῖρα ἔνεστι, πλήν νοῦ, ὅς ἐστιν οἷσι καὶ νοῦς ἐστι. Πᾶν ἐν παντὶ καὶ πᾶν ἐκ παντὸς ἐκκρίνεται· οὐ κεχώριστα τὰ ἐν ἐνὶ κόσμῳ, οὐδὲ ἀποκέκοπται πελέκει οὔτε τὸ θερμὸν ἀπὸ τοῦ ψυχροῦ οὔτε τὸ ψυχρὸν ἀπὸ τοῦ θερμοῦ.* Ὁ Ἀναξαγόρας ἐβάσιζε τὰς προτάσεις του ταύτας ἐπὶ τῆς πείρας ὅτι ἐν τῇ φύσει ἐκ πάντων πάντα γίγνεται· τὰ πάντα δύνανται νὰ μετατραπῶσιν ἐν πᾶσι καὶ αὐτοῖς τοῖς ἐναντιωτάτοις ὅπερ ἤθελεν εἶσθαι ἀδύνατον, ἐὰν ἐν πᾶσι δὲν ἐμπεριείχοντο συνεπτυγμένως πάντα καὶ αὐτὰ τὰ ἐναντία.

Ἄλλ' ὡς ἀνωτέρω εἶδομεν ὁ Ἀναξαγόρας περιέπεσεν εἰς ἀντίφασιν· διότι ἐνῶ πρὸς ἐξήγησιν τῆς γενέσεως μετεχειρίσθη πνευματικὴν τινα ἀρχὴν δὲν ἡδυνήθη ὅμως νὰ τὴν παρακολουθήσῃ εἰς τὴν ἐνεργείαν της, καὶ νὰ τὴν ἀναδείξῃ ὡς τὸ οὐ ἕνεκα, ὡς τὸν τελικὸν σκοπὸν τοῦ κόσμου. Ὁ νοῦς δὲν ἐνεργεῖ κατ' αὐτὸν ἄλλως πῶς ἢ ὡς ἀρχὴ κινήσεως, δίδει μόνον τὴν πρώτην ὄθησιν εἰς τὴν κοσμοποιίαν, ἀλλ' εἰς τὴν

περαιτέρω αὐτῆς πρόοδον ἀποσύρεται τῆς σκηνῆς καὶ ἡ φύσις διατυπῶνται καὶ σχηματίζεται κατὰ φυσικοὺς νόμους.

Ἐκτὸς δὲ τούτου ὁ Ἀναξαγόρας ἀπεφήνατο ὅτι ὁ νοῦς εἶναι ἡ εἰδοποιὸς ἀρχὴ τῆς φύσεως, ἀλλὰ καὶ οὗτος κατ' αὐτὸν οὐδὲν ἄλλο ἔχει ἔργον, ἢ νὰ κινῆ μόνον τὴν ὕλην. Ἐπομένως δὲ αἱ φιλοσοφικαὶ σκέψεις του δὲν ὑπερέβησαν τὰ ὅρια τῆς φύσεως· πᾶν τὸ ἐνδιαφέρον τῷ Ἀναξαγόρα, πᾶν τὸ ἐπασχολοῦν τὰς μελέτας του εἶναι ἡ ποιητικὴ αἰτία τῶν φυσικῶν φαινομένων τῆς γενέσεως. Ἡ φιλοσοφικὴ ἄρα διάνοια κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ὤφειλε νὰ τραπῆ εἰς ἑτέραν τινὰ ὁδὸν πρὸς ἀνεύρεσιν τῆς πρώτης τῶν ὄντων ἀρχῆς ἀναγούσης εἰς ἐνότητα τὴν ποικιλίαν τῶν ὑπὸ τὰς αἰσθήσεις ὑποπιπτόντων ἀντικειμένων.

Ο ΠΥΘΑΓΟΡΑΣ ΚΑΙ ΟΙ ΠΥΘΑΓΟΡΕΙΟΙ

Οἱ νεώτεροι Πυθαγόρειοι συνέταξαν πολλὰς βιογραφίας τοῦ Πυθαγόρου, ἀλλ' ὀφείλει τις νὰ μὴ παραδέχεται ἀδιακρίτως πάντα τὰ ἐν αὐταῖς ἀναφερόμενα, διότι εἶναι ἀναμειγμένα μετὰ πολλῶν μυθῶν καὶ ἀλλοκότων παραδόσεων. Λαμβάνοντες εἰδήσεις περὶ τῆς μεγαλοφυΐας τοῦ ἀνδρός, τοῦ βίου καὶ τῶν πρὸς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ σχέσεων σύναμα, πληροφοροῦμεθα ὅτι ἦν θαυματουργὸς καὶ τεράστιος. Τοσοῦτον δὲ ἐπικρατεῖ τὸ μυθῶδες καὶ τὸ θαυμαστὸν εἰς τὸν βίον τοῦ Πυθαγόρου ὥστε δικαίως ἠθέλομεν διστάσει καὶ περὶ αὐτῆς τῆς ὑπάρξεως τοῦ ἀνδρός, ἂν δὲν ἐποιοῦντο περὶ αὐτοῦ μνείαν ὁ Ξενοφάνης (Διογ. Λαέρτ. Η'. λς), ὁ Ἡράκλειτος (ὁ αὐτὸς Η'. 6 Θ'. Α'), ὑστερώτερα δὲ καὶ ὁ Ἡρόδοτος (Ἡρόδ. Δ'. Ε'). Ἡ αὐτὴ δὲ παρατήρησις ἰσχύει καὶ περὶ τῆς φιλοσοφίας του, νοθευθείσης διὰ πολλῶν σκοτεινῶν αἰνιγμάτων, παραφόρου μυστικισμοῦ καὶ ἐξάλλου φαντασίας.

Εἰς τοὺς μετὰ ταῦτα χρόνους πολλὰ συγγράμματα ἀνεφάνησαν ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Πυθαγόρου, οὔτινος ὅμως οὐδὲν σύγγραμμα διεσώθη ἡμῖν, ἀλλ' ἔλλιπεῖς τινες μόνον περικοπαὶ τῶν Πυθαγορείων. Οὐδὲ εἶναι εὐκόλον νὰ προσδιορισθῆ τίνα φιλοσοφήματα ἀνήκουσιν εἰς τοὺς ἀρχαιοτέρους ἐξ αὐτῶν, καὶ τίνα εἰς τοὺς μεταγενεστέρους, εἶναι ὅμως βέβαιον ὅτι τὴν μετὰ ταῦτα ἀνάπτυξιν τοῦ συστήματος τούτου δὲν πρέπει νὰ ἀποδίδωμεν εἰς τὸν Πυθαγόραν καὶ εἰς τοὺς ἀρχαιοτέρους ὀπαδοὺς του.

Ὁ Πυθαγόρας ἤκμασε περὶ τὴν 60 Ὀλυμπιάδα = 540 π. Χ. γεννηθεὶς κατὰ πᾶσαν πιθανότητα τὴν 49 ἢ 50 Ὀλυμπιάδα = 584 π. Χ. ἦν δὲ Σάμιος ἐκ τῶν Ἑλληνικῶν ἀποικιῶν τῆς μικρᾶς Ἀσίας ἐνθα τὸ πρῶτον ἤκμασεν ἡ φιλοσοφία, διελθὼν τὴν νεανικὴν του ἡλικίαν ἐν τῇ αὐλῇ τοῦ Πολυκράτους, ἐπὶ τῆς ἡγεμονίας τοῦ ὁποίου ἡ Σάμος ἐφημίζετο διὰ τὰ πλοῦτη, τὸν πολιτισμὸν καὶ τὰς τέχνας, οὐ

μήν ἀλλὰ καὶ διὰ τὸν ναυτικὸν αὐτῆς στόλον συγκείμενον ἐξ ἑκατὸν νεῶν. Ὁ πατὴρ αὐτοῦ Μνήσαρχος τοῦνομα ἦν λιθοξόος. Ὁ Ἰάμβλιχος ἐν τῇ βιογραφίᾳ τοῦ Πυθαγόρου (Γ'. ιγ'. ιδ'.) ἀναφέρει ὅτι περιηγήθη τὴν Φοινίκην καὶ τὴν Αἴγυπτον ἔνθα ἐβασίλευε τότε ὁ Ἄμασις πρὸς ὃν ἐσυστήθη παρὰ τοῦ Πολυκράτους. Ὅτι ὁμοῦς εἰσεχώρησε καὶ εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς Ἀσίας εἰς τὴν Περσίαν καὶ Ἰνδίαν εἶναι ἀβέβαιον καὶ ἀμαρτύρητον.

Ἐπέδρασε δὲ δραστηρίως ἐπὶ τοῦ Πυθαγόρου καὶ ἡ μετὰ τῶν ἱερέων τῆς Αἴγυπτου ἐπιρροία του, οὐχὶ διότι ἠρύσθη ἐξ αὐτῶν βαθεῖαν σοφίαν, ἀλλὰ διότι ἐμιμήθη τὸ ἰδιόρρυθμον σύστημα τοῦ βίου των, ἀπαρτιζόντων διακεκριμένην τάξιν ἐν τῷ λαῷ τῶν Αἰγυπτίων. Ὅθεν παρ' ἐκείνων βεβαίως ἔλαβε τὸν τύπον τοῦ ὑπ' αὐτοῦ ὕστερον συστηθέντος τάγματος, ὅπερ διωργάνωσεν εἰς κοινόβιον πρὸς ἐπιστημονικὴν καὶ ἠθικὴν μὀρφωσιν.

Ὁ Πυθαγόρας διατρίψας ἐπὶ πολὺν χρόνον ἐν Αἴγυπτῳ ἐπανῆλθεν εἰς Σάμον ἀλλὰ στασιαζούσης τότε τῆς πατρίδος του, ἔνεκα πολιτικῶν περισπασμῶν, μεταβάς εἰς τὴν κάτω Ἰταλίαν ἐγκατέστη εἰς τὴν Κρότωνα, μίαν ἐκ τῶν ἐνταῦθα πολυανθρωποτέρων καὶ πλουσιωτέρων Ἑλληνικῶν πόλεων, ἔνθα δυνάμει ἠθικοκοινωνικῶν μεταρρυθμίσεων ὑπ' αὐτοῦ εἰσαχθεῖσῶν πρῶτον μὲν ἐν ταύτῃ, κατόπιν δὲ καὶ ἐν ἄλλαις πόλεσι τῆς κάτω Ἰταλίας συνέστησε τὸν τοσοῦτον ὑπὸ τῶν ἀρχαίων διαφημιζόμενον πυθαγόρειον δεσμὸν ἢ πυθαγόρειον αἵρεσιν. Κατὰ τὴν εἰς τὴν Ἰταλίαν ἐμφάνισίν του διηγοῦνται περὶ αὐτοῦ οἱ βιογράφοι του, οἷος ὁ Πορφύριος, τεράστια, ἀποπειρώμενοι, ὡς φαίνεται, νὰ τὸν ἀντιπαραθέσωσι πρὸς τὸν Χριστόν. Οὕτω π. χ. παριστάνουσιν αὐτὸν θαυματουργήσαντα ἅμα ὡς ἀφίκετο εἰς τὴν Ἰταλίαν. Ἐνῶ ὠδεύεν εἰς τὴν πόλιν Κρότωνα, ἀπήντησε, λέγουσιν, ἀλιεῖς μηδὲν ἀγρεύσαντας. Τοὺς προσέταξε νὰ ρίψωσιν ἐκ νέου τὰ δίκτυα, προειπὼν αὐτοῖς πόσους ἰχθύας ἔμελλον νὰ ἀγρεύσωσιν. Οἱ ἀλιεῖς ἐκπλαγέντες διὰ ταύτην τὴν πρόρρησιν ὑπεσχέθησαν αὐτῷ ὅτι εἰάν ἀγρεύσωσι, ἐτοιμῶς θέλουσιν ἐκτελέσει πάσαν αὐτοῦ αἴτησιν. Ἐκπληρωθείσης δὲ τῆς προρρήσεως ἀπήτησε παρ' αὐτῶν, ὅπως πάλιν ρίψωσιν αὐτοὺς ζῶντας εἰς τὴν θάλασσαν, διότι οἱ Πυθαγόρειοι δὲν ἰχθυοφαγοῦσι. Καὶ ὡς θαῦμα ἀναφέρουσι προσέτι καὶ τοῦτο ὅτι οὐδεὶς τῶν ἰχθύων ἀπενεκρώθη, ἐνῶ ἠριθμοῦντο ὄντες ἐκτὸς τῆς θαλάσσης. Παρὰ πλῆσια δὲ εἶναι καὶ τὰ ἄλλα θαύματα, ἅτινα μυθολογοῦσι περὶ τοῦ βίου του. Τέλος δὲ παριστάνουσιν αὐτὸν ὡς ἐμποιήσαντα τοῖς Ἰταλιώταις τοσαύτην βχθειᾶν ἐντύπωσιν, ὥστε παραιτήσαντες τὰ διεφθαρμένα καὶ ἄσβητα ἔθνη των μετετρέπησαν ἐπὶ τὸ βέλτιον, καὶ ἐκ τῶν τυράννων οἱ μὲν κατέθεσαν τὴν ἐξουσίαν, οἱ δὲ ἐξώσθησαν.

Ἐὰν ὅθεν ἀπογυμνωθῇ ὁ βίος του ἀπὸ τῶν μύθων τούτων ὑπολείπεται ὡς ἱστορικὸν γεγονός ὅτι διὰ τῆς ἐγκαθιδρύσεως τῆς Σχολῆς